

Litteratur, konst och politik i välfärdsstatens Sverige,
red. Erik Erlanson, Jon Helgason, Peter Henning
& Linnea Lindsköld, Stockholm: Kungl. Vitterhets
Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA).
Konferenser 111, 2024, 240 s.

<https://doi.org/10.54797/tfl.v54i2.41083>

Vilken funktion har litteraturen och konsten i välfärdssamhället? Frågan ställs i en ny antologi där tretton forskare verksamma i Sverige och Danmark analyserar kulturpolitikens utveckling i Norden, från 1800-tal till nutid. Ingången är flervetenskaplig, även om de enskilda kapitlen framför allt håller sig inom respektive ämnesdomän. Bidrag från litteraturvetenskapliga forskare dominerar, men även konstvetenskap, idéhistoria, biblioteks- och informationsvetenskap, barn- och ungdomsvetenskap och estetik finns representerade.

Antologin uppvisar konferensvolymens typiska inneboende spretighet och vissa kapitel har en lösare koppling till helheten än andra. Samtidigt speglar några av bidragen varandra inbördes, och återkommande institutioner, begrepp, styrdokument och aktörer erbjuder gemensamma hållpunkter. Texterna är föredömligt korta och välskrivna, frågeställningarna och de exempel som tas upp väcker intresse.

Anders Frenander, professor emeritus i biblioteks- och informationsvetenskap med mångårig erfarenhet inom kulturpolitikens område, inleder genom att granska det mångtydiga begreppet kulturpolitik genom två fascinerande nedslag med hundra års mellanrum – sekelskiftet 1900 och 2000-talet. Frenander urskiljer en likartad etnopolitisk argumentationslinje hos en konservativ tänkare som Rudolf Kjellén och hos dagens Sverigedemokrater, men ser också

en tydlig samtida motdiskurs, exemplifierad av vänsterdebattörerna Mikael Löfgren och Stefan Jonsson.

Sverige och Danmark brukar visserligen sorteras in under samma skandinaviska välfärdsmodell, men Lasse Horne Kjelldgaard, professor i dansk litteratur, blottlägger i sitt kapitel även spännande skiljelinjer. Han tar avstamp i att två tongivande nordiska politiker, Olof Palme och Viggo Kampmann, år 1960 uppmanade författare och konstnärer att gestalta den kollektivistiska välfärdsstatens dysfunktioner. Vad blev då resultatet? Horne Kjelldgaard urskiljer en betydligt högre debattnivå bland kulturarbetare i Sverige än på andra sidan sundet, en skillnad som han menar bottnar i socialdemokratis skilda möjligheter att driva välfärdsprojektet i de olika nationella sammanhangen.

Även Anne-Marie Mai, professor i nordisk litteratur, kan konstatera att de skandinaviska länderna delat en grundläggande syn på kulturpolitiken som en integrerad del i detta välfärdsprojekt. Hon visar genom en rad exempel ur dansk litteratur från 1960-talet och framåt hur litteraturen kontinuerligt formulerat olika typer av opposition till konstruktionen av den danska välfärdsstaten. Mai lyfter på ett ögonöppnande sätt fram den centrala funktion litteraturen haft i den offentliga diskussionen. Författarnas inlägg har som regel uttolkats som värdefulla korrektiv, deras roll i samhället har fortlöpande debatterats, läsare har använt litteraturen för att diskutera olika samhällsfrågor och sättet att återkommande ta litteraturen i bruk har dessutom skapat gemenskap.

Hur blev litterär produktion en angelägenhet för staten? Med utgångspunkt i en svensk riksdagsdebatt om författares upphovsrätt år 1867 spårar Jon Helgason, docent i litteraturvetenskap, upptakten till den syn på litteraturen som värn för nationens och befolkningens bildning som vi fortfarande ser spår av. Helgason visar hur diskussionen om författares upphovsrätt rymmer olika ideal som både handlar om tryckfrihet, ansvar för det som publiceras, rätt till ersättning och underliggande ideal om originalitet. I argumentationen för att författaren skulle ha rätt till ekonomisk ersättning lyftes kulturen fram som en vara i paritet med andra nationella produkter och författares arbete pekades ut som en värdefull och nödvändig bildningsresurs.

I sin genomgång av det första årets utgåvor av Litteraturfräm-

jandets En bok för alla år 1976 erbjuder Linnéa Lindsköld, docent i biblioteks- och informationsvetenskap, ytterligare ett spännande exempel på politiskt bildningsinitiativ. Förlagsprojektet var ett försök att genom riksdagsbeslut göra kvalitetslitteratur tillgänglig för nya läsargrupper. Fem romantitlar om 50 000 slutsålda exemplar får ses som en lyckad start. Lindsköld menar att åtminstone fyra av dem kan läsas som samhällskritiska och ambivalenta inför välfärdsprojektet, vilket speglar förlagssatsningens grundläggande ambition att balansera underhållning och eftertanke.

Genom att jämföra olika visioner för Kulturhuset i Stockholm under 1960- och 1990-talet urskiljer Kim West, kritiker och forskare i estetik, ett skifte mellan två paradigmer i svensk kulturpolitik, som rymmer en förändring i synen på kulturbegreppet från en modernistisk till en postmodern hållning. 1960- och 70-talens tankar om det ”öppna museet”, ”allaktivitetshuset” och en autonom konst som skulle involvera bredare grupper, hade trettio år senare förskjutits mot en mer pragmatisk syn på kulturen som en ”kreativ marknadsplats”. Det rör sig dock inte om ett abrupt brott, menar West, utan om en gradvis förskjutning, en omfunktionering och omlokalisering av kulturen där kommersialism även ansågs kunna innebära något positivt.

En liknande glidning mellan olika konstsyn märks i litteraturvetaren Gustav Borsgårds fascinerande kapitel om ”kommunpoeten” Jimmy Alm i Tranemo och det omdiskuterade projekt som finansierades av Konstbryggan åren 2021–22. Borsgård visar hur modernismens uppror mot traditionen och premierandet av det ”nya” alltså genomgår den offentligt finansierade kulturens styrdokument och kriterier. Utifrån begreppet *institutionaliserad modernism* synliggör han en återkommande paradox i den ständiga strävan efter gränsöverskridande – en förväntan om att definiera något som ännu inte har uppstått. Alms sätt att hantera ambivalensen innebär enligt Borsgård ett slags allians mellan idén om det nydanande och ett fokus på själva görandet, i linje med ett postmodernt fokus på process och praktik.

Tre av kapitlen blickar tillbaka till tiden före inrättandet av Statens konstråd 1937, innan konsten blev ett eget politikområde. Jessica Sjöholm Skrubbe, docent i konstvetenskap, spårar framväxten av en diskussion om statligt finansierad konst till slutet av 1800-talet, när Konstnärsförbundet krävde att staten, snarare än privata donatorer,

skulle bekosta den offentliga konsten. Eftersom staten redan investerade i de konstnärliga utbildningarna borde konstnärerna, på samma sätt som läkare, lärare och jurister, erbjudas statliga uppdrag. Konstnärssyrket blev därmed en profession med särskild kvalitetsstämpel och Sjöholm Skrubbe kan visa hur 1800-talets borgerliga konstideal om det sköna, det goda och det sanna därigenom inlemrades i den socialdemokratiska välfärdsdiskursen.

Det sena 1940-talets försök att förena den estetiskt avancerade och den samhällstillvända konsten står i fokus hos Peter Henning, docent i litteraturvetenskap. Med Lars Ahlin och Otto G. Carlslund som främsta exempel granskar han den svenska konkretismens ”välfärds-avantgardism” och finner en vilja att bidra till folkhemmets uppbyggnad, som bland annat innebär en syn på konstnären som ingenjör snarare än bohem. Men i stället för att isolera konkretismen som unik, i enlighet med rörelsens egen självförståelse, pekar Henning på hur ambitionen att genom estetiska medel påverka människors liv ingår i en längre konsteoretisk tradition, synlig hos tänkare som Ellen Key i början av 1900-talet men även i efterkrigstidens kulturpolitik.

Så följer ett par bidrag som på olika sätt undersöker relationen mellan natur och kultur under välfärdsstatens framväxt. Litteraturvetaren Jenny Jarlsdotter Wikström lyfter i sitt kapitel fram hur naturskyddet kom att bli en angelägenhet för stat och regering. Genom en ekokritisk läsning av två inlägg, en appell från 1880-talet och en rapport från 1930-talet, ser hon hur debattörerna kopplar samman naturens skönhet och hälsa med nationens. Naturen lyftes fram som en estetisk resurs och blev en del av välfärdsbygget. Nationalparker och andra naturskyddsområden kom att fungera som en medvetandegörande minnesfunktion i moderniteten men blev efter hand allt oftare också en form av rationalitet, där naturen inordnades i en statlig logik, strukturerades och gjordes mätbar.

Med en biopolitisk läsning som utgår från Karin Boyes antiromantiska modernitetskritik i tidskriften *Spektrum* och romanen *Kallos cain*, frilägger litteraturvetaren Erik Erlanson nya betydelser i den svenska 1930-talsmodernismens ”vändning till livet”. Politiseringen av livet band visserligen samman modernisterna och välfärdsstatens kulturpolitik, men här fanns även utrymme för motröster. Erlanson uppehåller sig särskilt vid den så kallade sammansvärjningen i *Kallos*

cain som uttryck för en alternativ gemenskap. Till skillnad från den styrande Världstatsens samhällsnorm, som bygger på identiteten som medborgare, saknar sammansvärjningen yttre organisation och utvecklas snarare organiskt, vilket också gör den onåbar för makten. Boyes roman brukar lyftas fram som en dystopisk skildring av ett totalitärt övervakningssamhälle, men Erlansons läsning ger den även ett drag av utopi.

Barns läsning som hälsofrämjare står i centrum i kapitlet skrivet av Sara Andersson, postdoktor i barn- och ungdomsvetenskap. Om 1800-talets debattörer förknippade läsning med lättja och det under första halvan av 1900-talet ofta talades om hälsovådlig ”smutslitteratur”, hamnade fokus några decennier senare på läsning som del i en folkhälsodiskurs. Numer förs barns läsning gärna fram som en form av träning eller möjlighet till paus och med neurovetenskapens inträde i diskussionen märks ett ökat fokus på hjärnan. Även om synen på vådan eller nyttan med barns läsning har växlat genom decennierna kan Andersson konstatera att själva sättet att diskutera präglats av samma rationalitet.

Avslutningsvis synliggör Jenny Johannisson, docent i biblioteks- och informationsvetenskap och ställföreträdande direktör på Myndigheten för kulturanalys, likheter och skillnader mellan det akademiska perspektivet och myndighetsperspektivet på kulturpolitiken. Forskning och utvärdering inom statsförvaltningen innebär visserligen olika angreppssätt och målsättningar, men har också beröringspunkter, hävdar Johannisson. Utvärderingar saknar varken teorier eller kritiska perspektiv, men de har alltid ett externt syfte och saknar därmed den frihet som innebär ett egenvärde inom akademisk forskning. De oskarpa gränserna mellan verksamheterna kan dock, menar Johannisson, inbjuda till spännande korsbefruktnings.

Betraktade tillsammans övertygar bidragen om den starka, kontinuerliga koppling mellan litteratur, konst och politik som alltjämt vidhåftar välfärdsprojektet, även om den sociala ingenjörskonsten i allt högre grad ersatts av ett marknadstänkande. Volymen visar också hur den akademiska diskussionen om estetiska uttryck har breddats under de senaste decennierna – från närsynt intresse för det enskilda verket i sig, till ett bredare fokus på kultur och konst som relationell – och politisk. En sådan uppmärksamhet innebär inte bara

ett kunskapsmässigt tillskott, utan ter sig alltmer angelägen i en tid när offentliga makthavare blir alltmer intresserade av att detaljstyra kulturen.

Antologiformatet som sådant kunde inbjuda till fler syntetiseringar och större linjer. Av de dominerande begreppen kulturpolitik och välfärdsstat är det egentligen endast det första som fördjupas, om än just i sin obestämdhet, i det första bidraget av Anders Frenander. Välfärdsbegreppet förblir en aning hängande i luften och utkristalliserar sig snarare just som praktik i de olika exempel som åberopas. Här är det välgörande att flera av inläggen utgår från äldre material. De historiska analyserna går också i många fall att koppla till dagens kulturklimat, även om läsaren ofta själv får försöka se sambanden.

Om något saknas i publikationen är det just en färskare temperaturmätare över läget i dagens kulturpolitiska landskap. Strider som under senare år uppstått bland annat vid Läns museet Gävleborg, Sölvesborgs bibliotek eller Norrköpings kommun, visar att politikens sätt att monitorera den skattefinansierade kulturen präglas av känslor och agendor. I rapporten *Så fri är konsten* (2021), som Jenny Johannisson helt kort berör i sitt bidrag, pekade Myndigheten för Kulturanalys ut ett antal områden där kulturpolitikens utformning och genomförande brast just i relation till idealet om konstnärlig frihet. Särskilt stor risk såg myndigheten i att låta de politiska mål som gäller för dagen även styra innehållet i konstnärliga och kulturella verksamheter. När Riksförbundet Sveriges Museer samma år frågade museichefer runt om i Sverige hur § 5 i museilagen, det vill säga principen om armlängds avstånd, fungerar i praktiken svarade en fjärdedel att de hade blivit utsatta för försök till påverkan. Det är förstås en bekymmersamt hög andel som dessutom verkar öka. Den övertygar om att behovet av forskning om relationen mellan litteratur, konst och politik kommer att vara betydande även framgent.

Åsa Arping